

بررسی وضعیت و مصادیق قراردادهای خلاف

اخلاق حنہ از نظریه و قانون ایران

ایوب رحیمی

(استاد یار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی)

امینه حسین نژاد

سرشناسه	: رنجبری، ایوب
عنوان قراردادی	: ایران - قوانین و احکام
عنوان و نام پدیدآور	: بررسی وضعیت و مصادیق قراردادهای خلاف اخلاق حسنه از نظر فقه و قانون ایران / ایوب رنجبری، امینه حسین نژاد
مشخصات نشر	: قم، مشعل هدایت، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۲۳ ص
شابک	: ۳۰۰۰۰۰ ریال / ۱ - ۲ - ۹۶۱۳۲ - ۶۲۲ - ۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص ۱۲۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	: قراردادهای - ایران - جنبه های اخلاقی
موضوع	: قراردادهای (فقه)
موضوع	: حقوق مدنی - ایران
موضوع	: قانون و اخلاق
شناسه افزوده	: حسین نژاد، امینه
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۸ ب ۴ / ۹ / KMH ۸۵۸
رده بندی دیویی	: ۳۴۶ / ۵۵۰۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۹۸۵۶۷۳

شناسنامه کتاب

نام کتاب: بررسی وضعیت و مصادیق قراردادهای خلاف اخلاق حسنه از نظر فقه و قانون ایران

مؤلف	: دکتر ایوب رنجبری (استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ماکو) - امینه حسین نژاد
ناشر	: مشعل هدایت
صفحه آرا	: فاطمه رابط (خدمات کامپیوتری ماندگار)
نوبت چاپ	: اول ۱۳۹۸
چاپ	: یاران
شمارگان	: ۲۰۰۰
قیمت	: ۳۰۰۰۰ تومان
شابک	: ۱ - ۲ - ۹۶۱۳۲ - ۶۲۲ - ۹۷۸

حق چاپ برای مؤلف محفوظ است.

اختصارات

ق.م. قانون مدنی

ق.م.م. قانون مسئولیت مدنی

آ.د.د.ع.ا.م. آئین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور مدنی)

ل.ا.ق.ت. لایحه اصلاح قانون تجارت ۱۳۴۷

ق.ا.ا.م. قانون اجرای احکام مدنی

ق.ت. قانون تجارت

ق.ا. قانون اساسی

ق.د.ا.ر. قانون دفاتر اسناد رسمی ۱۳۵۴

ص. صفحه

ش. شماره

چکیده

اخلاق حسنه عبارت از اموری می‌باشد که اکثریت مردم یک جامعه بر اساس تعلیم دینی و مذهبی و رسوم اجتماعی، در یک مقطع زمانی نسبتاً طولانی، رعایت آن را لازم بدانند. معمولاً قواعد حقوقی قابلیت محدودشدن به وسیله قواعد اخلاقی را دارند، در حالی که هیچ گاه انتظار محدودکردن اخلاق از سوی حقوق نمی‌رود. به عبارت دیگر، معمولاً یکی از ملاک‌های تدوین و تصویب قوانین، تعارض نداشتن این قوانین با قواعد اخلاقی است. زمانی که جامعه نسبت به عنصر اخلاق در مورد قوانین بی تفاوت نیست، به طریق اولی قراردادهای غیر اخلاقی را نیز تحمل نخواهد کرد. رواج قراردادهای غیر اخلاقی در جامعه می‌تواند موجب تهییج احساسات جامعه و افکار عمومی شده و عفت عمومی را در مخاطره قرار دهد. به طور کلی انعقاد این نوع قراردادها، تجاوز آشکار به حقوق مردم یک جامعه تلقی می‌شود. قانون‌گذار کشورمان به تبعیت از فقه امامیه با بی اعتبار اعلام نمودن قراردادهای نامشروع و مغایر با اخلاق حسنه به مقابله با نفوذ قراردادهای غیر اخلاقی پرداخته است. بیان مصادیق قراردادهای خلاف اخلاق، مهم ترین و در عین حال مشکل ترین قسمت این تحقیق محسوب می‌شود، که با توجه به نظرات حقوقدانان می‌توان به این موارد اشاره داشت: قراردادهای مربوط به روابط جنسی نامشروع، قراردادهای محل نظام ازدواج، قرارداد خرید و فروش اعضای بدن انسان، قرارداد استفاده از رحم جانشین و قراردادهای متقلبانه. همه این موارد به صورت تفصیلی در این پایان نامه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

واژگان کلیدی: اخلاق حسنه، آزادی قراردادی، محدودیت، بطلان، عدم

مشروعیت، نظم عمومی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵	چکیده
۹	مقدمه
۱۵	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۱۷	۱-۱- مفهوم اخلاق حسنه
۱۹	۱-۲- قابلیت محدود کنندگی اخلاق در نگاه کلی
۲۶	۱-۳- منابع اخلاق حسنه
۲۹	۱-۴- عوامل محدود کننده‌ی اصل آزادی قراردادی در مقررات کنونی
۳۰	۱-۴-۱- قانون
۳۱	۱-۴-۲- نظم عمومی
۳۴	۱-۴-۳- اخلاق حسنه
۳۵	۵-۱- تحدید ارادی قلمرو حاکمیت اراده
۳۷	۱-۵-۱- حدود سلب آزادی حق
۳۹	۱-۵-۲- ضمانت اجرای استفاده از حق سلب شده

فصل دوم: مصادیق قراردادهای خلاف اخلاق حسنه و محدودیت‌های حاکم بر آنها .. ۴۱

۱-۲- قراردادهای مربوط به روابط جنسی نامشروع ۴۴

۱-۱-۲- قراردادهای مربوط به ایجاد یا حفظ روابط جنسی نامشروع ۴۴

۲-۱-۲- قراردادهای زمینه ساز برای ایجاد روابط جنسی نامشروع ۴۶

۲-۲- قراردادهای مخل نظام ازدواج ۴۷

۱-۲-۲- قرارداد منع ازدواج ۴۸

۲-۲-۲- قرارداد دلالتی ازدواج ۵۱

۳-۲-۲- قرارداد زندگی مشترک ۵۲

۲-۱-۲- پیوند همجنسی ۵۴

۳-۲- قرارداد منع تجارت ۵۷

۴-۲- قراردادهای مربوط به تن انسان ۵۸

۱-۴-۲- قرارداد خرید و فروش اعضای بدن انسان ۵۹

۲-۴-۲- قرارداد استفاده از رسم جانشین ۶۰

۵-۲- قراردادهای متقلبانه ۶۲

۱-۵-۲- معامله صوری ۶۳

۲-۵-۲- معامله به قصد فرار از دین ۶۴

فصل سوم: وضعیت قراردادهای نامشروع و خلاف اخلاق حسنه به عنوان قاعده کلی .. ۶۹

۱-۳- جهت معامله و جهت تعهد ۷۲

۲-۳- وضعیت حقوقی معامله داری جهت نامشروع ۷۴

۱-۲-۳- وضعیت معامله با جهت نامشروع در فقه ۷۱

۲-۲-۳- وضعیت معامله با جهت نامشروع در حقوق ایران ۷۷

۳-۲-۳- اعلام جهت نامشروع به وسیله شرط ۸۶

۳-۳- بررسی تطبیقی ۸۹

۳-۴- بطلان قراردادهای خلاف اخلاق حسنه به عنوان قاعده کلی ۹۳

۳-۴-۱- مسئولیت ناشی از بطلان قرارداد ۹۸

۳-۴-۲- عدم امکان جبران خسارت ناشی از بطلان قراردادهای خلاف اخلاق حسنه ۱۰۱

۳-۴-۳- امکان استرداد عوض ۱۰۴

نتیجه گیری و پیشنهادات ۱۰۷

پیشنهادهای ۱۱۴

فهرست منابع و مآخذ ۱۱۷

یکم- منابع فارسی ۱۱۹

الف- کتب ۱۱۹

دوم- منابع عربی ۱۲۲

سوم- منابع انگلیسی ۱۲۳

مقدمه:

مقصود از اخلاق حسنه، منش و کردار محسنین و پرهیز کاران جامعه است؛ منبعی که بخش مهمی از قواعد نظم عمومی از آن می‌تراود و مانع از تجاوز قراردادنامه‌ای خصوصی به اخلاق است. بنابراین، اخلاق حسنه نیز چهره خاصی از نظم عمومی است؛ بخشی از اخلاق که هنوز در قوانین نفوذ نکرده و ضامن اجرای آن تنها وجدان اجتماعی است». هر چند اخلاق در پی اصلاح فرد است، ولی نتیجه مستقیم آن تأمین نظم عمومی است؛ زیرا در اجتماعی که اعضای آن پرهیزگار و راستگو باشند نظم نیز آسان‌تر به دست می‌آید. بسیاری از قواعد اخلاقی نیز هدف اجتماعی دارند؛ مثلاً تکلیف امین در رد مال امانت و توانگر در دستگیری از خویشان و غاصب در جبران زیان‌های مالک، به خاطر حق زیان‌دیده و حفظ نظم عمومی مقرر شده است. پس نمی‌توان دنیای درون را از عالم خارج جدا کرد و سعادت اجتماع را هدف اخلاق ندانست. در قرآن مجید نیز جامع‌ترین تعلیمات اسلام در زمینه مسائل اجتماعی و انسانی و اخلاقی بیان شده است، به عنوان نمونه آیه ۹۰ سوره مبارکه نحل می‌فرماید: «خداوند فرمان به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان می‌دهد و از فحشاء و منکر و ظلم و ستم نهی می‌کند، خداوند به شما اندرز می‌دهد، شاید متذکر شوید».

بنابراین، نفوذ اخلاق در زمینه حقوق امری انکار ناپذیر است. حال سؤال اصلی این است که وضعیت و مصادیق قراردادهای خلاف اخلاق حسنه از نظر فقه و قانون ایران چیست؟ واقعیت این است که اخلاقی بودن قراردادها و حتی قوانین یک خواست عمومی است، به نوعی که اگر یک قاعده‌ی حقوقی رنگ و بوی اخلاقی داشته باشد، به راحتی از سوی مردم جامعه پذیرش و اجرا می‌شود و عکس این قضیه هم حاکم است؛ یعنی اگر یک قاعده حقوقی با اخلاق فاصله داشته باشد بی‌گمان مقاومت‌هایی در برابر اجرای آن صورت خواهد گرفت. بنابراین دولت آزاد نیست که هر قانونی بخواهد، تصویب نماید، بلکه نیروهای اخلاقی مانع تصویب برخی قوانین می‌شوند، به بیان دیگر، اخلاقیات در قوانین نیز نفوذ می‌کند.

زمانی که جامعه نسبت به عنصر اخلاق در مورد قوانین بی تفاوت نیست، به طریق اولی قراردادهای غیر اخلاقی را نیز تحمل نخواهد کرد. رواج قراردادهای غیر اخلاقی در جامعه می‌تواند موجب تهییج احساسات جامعه و افکار عمومی شده و عفت عمومی را در مخاطره قراردادها به طور کلی انعقاد این نوع قراردادها، تجاوز آشکار به حقوق مردم یک جامعه تلقی می‌شود. قانون‌گذار کشورمان نیز با بی اعتبار اعلام نمودن قراردادهای مغایر با اخلاق حسنه به مقابله با نفوذ قراردادهای غیر اخلاقی پرداخته است. مطابق مواد یاد شده و سایر مقررات قانونی، دادرس ایرانی دارای اختیار کافی برای بی اعتبار ساختن قراردادهای مخالف با عفت عمومی است؛ کافی است وی قراردادی را مغایر با اخلاق حسنه تشخیص دهد تا از اجرای آن جلوگیری نماید. فقهای عظام نیز در خصوص وضعیت قراردادهای خلاف اخلاق حسنه، حکم به بطلان معامله‌ای که

جهت نامشروع وارد قلمرو توافق طرفین گردیده، داده‌اند. از توجه به نظرات آن بزرگواران در خصوص موضوع مورد بحث چنین بر می‌آید، منظور از وارد شدن جهت نامشروع به قلمرو توافق طرفین این است که جهت نامشروع در قرارداد به صورت شرط آمده باشد یا بدون تصریح در قرارداد، بنای متعاملین بر آن بوده باشد.

به هر حال، دسته‌ای از قواعد اخلاقی به وسیله‌ی قانون تضمین گردیده‌اند و بر همین اساس به قواعد حقوقی تبدیل شده‌اند و دسته‌ی دیگر همچنان در حوزه‌ی اخلاق باقی مانده و به لحاظ عدم ضمانت قانونی عنوان قاعده حقوقی را ندارند. اساساً هر چیزی را که اخلاق توصیه می‌نماید به وسیله حقوق تضمین نمی‌شود، منتها اگر قراردادی بسته شود که موضوع آن مغایر با اخلاق حسنه باشد و شدت این مغایرت به حدی باشد که نظم عمومی جامعه را به مخاطره اندازد، به استناد اخلاق حسنه می‌توان از اجرای آن جلوگیری کرد. برخی بر این عقیده‌اند: «مهمترین محدودیتی که به آزادی قراردادی وارد شده است از جهت رعایت نظم عمومی و اخلاق حسنه است. با توجه به اینکه جلد اول قانون مدنی جانشین حکومت شرع شده، مراد قانونگذاران آن از مشروع نبودن جهت معامله، معامله بر خلاف نظم عمومی و اخلاق حسنه است و در این مفهوم، بند چهارم از ماده ۱۹۰ مشروعیت جهت معامله را شرط صحت معامله دانسته...».

بنابراین، در فقه و قانون مدنی جهت معامله زمانی نامشروع محسوب می‌شود که برخلاف اخلاق حسنه یا نظم عمومی باشد. با توجه به مواد مذکور و مفاد ماده ۹۷۵ قانون مدنی و ماده ۶ قانون آیین دادرسی مدنی قراردادهای خلاف اخلاق باطل و از درجه‌ی اعتبار ساقط هستند و در این خصوص هیچ اختلافی

بین حقوقدانان وجود ندارد. اما آن چه ایجاد مشکل می‌کند وجود ماده ۲۱۷ ق.م. است، زیرا با توجه به مفاد این ماده معلوم می‌شود که در حقوق ایران، بطلان قراردادهای خلاف اخلاق به صورت مطلق پذیرفته نشده، بلکه محدود به ضوابط و شرایطی گردیده که این مسأله خود بر پیچیدگی موضوع افزوده است. از این رو، برای دست یافتن به یک نتیجه روشن و منطقی، لازم است موضوع از زوایای مختلف مورد بررسی قرار گیرد. ماده مزبور جهت نامشروع را هنگامی موجب بطلان معرفی کرده که صریحاً در قرارداد آمده باشد. براساس ظاهر این ماده، هرگاه شخصی به منظور دایر نمودن مرکز فحشاء خانه‌ای بخرد، ولی این امر در قرارداد مورد تصریح قرار نگیرد، معامله صحیح خواهد بود و نمی‌توان آن را به دلیل مخالفت با اخلاق باطل دانست هر چند که فروشنده‌ی خانه از نیت خریدار خبر داشته باشد. تصریح به جهت نامشروع در قراردادها، عادتاً امری بعید و دور از ذهن می‌باشد. اما پذیرش این موضوع فاقد توجیه منطقی است، زیرا در آن صورت بی فایده بودن موادی از قانون مدنی و سایر قوانین، که برای مقابله با نفوذ قراردادهای خلاف اخلاق حسنه وضع شده‌اند، در عمل آشکار می‌گردد و این امر با هیچ منطق حقوقی سازگار نیست. از این رو، برخی توافق ضمنی بر جهت نامشروع را هم از موجبات بطلان عقد دانسته‌اند.

با توجه به آنچه گذشت، موضوع از جنبه‌های مختلف دارای اهمیت می‌باشد، به گونه‌ای که هرچند به نظر قراردادهای مربوط به روابط جنسی نامشروع، قراردادهای مخل نظام ازدواج و قرارداد استفاده از رحم جانشین از مهم‌ترین مصادیق قراردادهای خلاف اخلاق حسنه محسوب می‌شوند، اما به صورت تفصیلی و جامع در فقه و حقوق ایران بیان نشده‌اند و به روشنی معلوم نیست که

قراردادهای خلاف اخلاق حسنه با چه شرایطی موجب بطلان قرارداد است؟ بدین ترتیب، منظور اصلی این تحقیق عبارت از «بررسی وضعیت و مصادیق قراردادهای خلاف اخلاق حسنه از نظر فقه و قانون ایران» است. در این راستا قراردادهای خلاف اخلاق حسنه به عنوان متغیر مستقل مطرح و وضعیت و مصادیق آن به عنوان متغیر وابسته مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.